

Людмила Володимирівна Шелестова,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут обдарованої дитини НАПН України
м. Київ, Україна

УДК 378.005

ПІЗНАННЯ СВІТУ ТА ЕСТЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

В статті обоснована актуальність проблеми познання мира старшими дошкільниками в цілостности раціонального и чувственного. Описаны особенности изобразительного искусства и возможности его использования с целью эстетического развития и обогащения картины мира дошкольника. Автором сформулированы критерии отбора произведений искусства для решения поставленных научно-практических задач, а также выделены этапы работы с картинами.

Ключевые слова: эстетическое развитие, познание, картина мира, старшие дошкольники, изобразительное искусство.

In this article the importance of the problem of knowing the world of older preschoolers in the integrity of rational and sensual. The features of the fine arts and the possibility of its use for the purpose of aesthetic development and enrichment of the world picture preschooler. The author defines the criteria of selection of works of art for solving the scientific and practical tasks, and milestones are marked with pictures.

Key words: aesthetic development, cognition, picture of the world, older preschoolers, arts.

Кожна людина пізнає світ з метою отримання уявлень про людей, предмети, речі, події, явища навколишньої дійсності тощо. Сутність процесу пізнання полягає у двосторонній взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання. З одного боку, об'єкт впливає на людину, «сповіщає» певну інформацію про себе, а з іншого – суб'єкт активно впливає на об'єкт, намагається зрозуміти й пізнати те, про що об'єкт «не сповіщає» [16]. Тобто, метою пізнання є отримання «відповідей» від об'єкта пізнання на свої запитання.

Пізнання є цілісною системою чуттєвого та раціонального пізнання. Чуттєве пізнання здійснюється людиною за допомогою органів чуття (зору, слуху, нюху, смаку і дотику) і допомагає пізнати ті властивості та зв'язки об'єкта пізнання, що містяться на поверхні, доступні спогляданню, тобто, зовнішні характеристики об'єкта.

Чуттєве пізнання дійсності не надає можливості виявити сутність об'єктів пізнання (стійкі властивості та зв'язки), що не містяться на поверхні, приховані від органів чуття. Пізнати їх можна за допомогою інтелекту, що використовується для абстрактного мислення. Під час мислення можна за певними явищами

побачити їхню сутність, за одиничними речами – їхні загальні риси, за випадковістю – закономірність. Чуттєве та раціональне пізнання не суперечать, а доповнюють один одного [16].

Отже, пізнання є цілісною системою компонентів, що взаємодіють між собою, з духовною діяльністю людини і процесом осягнення світу. У результаті цього у свідомості людини формується знання про нього – картина світу [11]. Людина завжди володіє певною картиною світу, як системою уявлень про себе і навколишній світ, роль і місце в ньому, часову і просторову послідовність подій, їхні причини, значення, мету. Картина світу виступає як багаторівнева цілісна система уявлень людини про світ, інших людей, про себе та власну діяльність [7].

В основі раціонального пізнання світу людиною є наукове знання, чуттєве пізнання, що забезпечується різними видами мистецтва. Об'єктом науки є світ (природа, суспільство, людина, культура). Наука містить об'єктивні знання про дійсність; знання, що можна перевірити на практиці. Предмет її інтересу – пошук суттєвих властивостей об'єктів та їхніх зв'язків (законів). Предметом інтересу мистецтва є ставлення

людини (творця) до світу (природи, суспільства, культури, до себе). Художнє засвоєння дійсності відтворює зв'язок суб'єкта і об'єкта, причому об'єкт часто виступає як специфічне дзеркало суб'єктивних думок, переживань, станів і намірів людини [3].

Наука і мистецтво відрізняються способами відображення: образ науки є раціональним (понятійним, логічним), його зміст – об'єктивний, відповідає дійсності. У художньому образі є пізнавальна складова (відтворення реальних об'єктів та умов їхнього існування), водночас він відображає суб'єктивний інтерес (ставлення до цих реальних об'єктів та умов їх існування). Йому притаманна естетична міра єдності чуттєвого і раціонального, реалістичного і символічного – це чуттєвий образ конкретного явища дійсності [3].

Зважаючи на вищесказане, стає зрозуміло, що освіта, починаючи з дошкільного віку, має забезпечити дитині можливість цілісно пізнавати світ у єдності раціонального та чуттєвого. Разом з тим традиційна система навчання дошкільників базується на інтелектуальній моделі розвитку розуміння дитиною знань та смислів певного факту, запам'ятовування та їх відтворення. Раціональне пізнання домінує над чуттєвим. Орієнтація на виховання дитини «знаючої» обумовлюється загальноосвітньою стратегією: розвиток ерудиції та інтелекту у вузькому значенні слова, тобто логічного мислення. За таких умов виключається можливість фантазування та індивідуального бачення світу дитиною, народження нею смислів на основі образно-емоційного сприйняття, використання фактури того, що сприймається, у його особливостях і повноті. Таким чином, дитина отримує масу інформації, сприйняття якої зводиться до узагальнення, класифікації, упізнання. Світ задалегідь стає зрозумілим і непривабливим, а дитина – стандартною, проте з вирівняними «стартовими можливостями» [13]. Тому, актуальною є проблема естетичного пізнання дійсності підрастаючим поколінням, починаючи з дошкільного віку.

Виходячи з озвученого предмета нашого наукового інтересу, зосередимо увагу на особливій формі пізнання дійсності – мистецтві, з'ясуємо його роль у збагаченні уявлень старших дошкільників про світ та в розвитку їхніх естетичних здібностей.

Естетичне засвоєння дійсності відіграє важливу роль у становленні особистості дитини. Воно утворює і перетворює її чуттєву сферу; поглиблює та збагачує уявлення про світ; стимулює пізнання й самопізнання, коректуючи ставлення до дійсності; допомагає зрозуміти переживання інших людей; сприяє естетичному розвитку особистості.

Естетичний розвиток у загальному вигляді розуміється як:

- розвиток здібностей переживати різні явища дійсності як прекрасні [1];
- розвиток здібностей сприймати естетичні аспекти буття і створювати самому (красиве, потворне, величне, урочисте, гармонійне тощо) [2];
- здатність переживати особливе емоційне ставлення до навколишнього світу [9].

Під естетичним розвитком розуміють не лише розвиток художньо-творчих здібностей, а й цілеспрямований процес формування у дитини культурного ставлення до дійсності, певного типу та установки світосприйняття [4, 13].

У ході естетичного розвитку дитина гармонізує себе та взаємини зі світом [13]. Їй відкривається не утилітарна цінність того, що її оточує, а з'являється почуття емоційно-духовної причетності до того, що сприймається, тобто, розвивається естетичне ставлення до світу [9].

Естетичний розвиток дитини відбувається під час будь-якої діяльності (інтелектуальної, матеріальної, у процесі мовлення, спілкування) з використанням різних засобів. Одним із найбільш важливих серед них є мистецтво. Сприймаючи твори мистецтва, дитина вчиться вловлювати (схоплювати) ті емоції, які поети, художники, композитори вкладають у свої твори (без цього втрачається здібність відчувати сутність естетичних об'єктів, вони перетворюються в нагромодження зображуваних деталей) [2]. «Мистецтво містить таке знання, що недоступне жодній науці, але оскільки науку творить людина, це знання необхідне для розвитку науки. Особливо зараз, коли значні наукові досягнення можуть бути використані проти людини» [3].

Важливим засобом естетичного розвитку є образотворче мистецтво, що є частиною естетичної культури. У процесі ознайомлення з творами образотворчого мистецтва у дитини розвиваються не лише навички їх сприйняття та аналізу. Відбуваються також суттєві зміни у культурно-естетичному розвитку:

- вона привласнює ті загальнокультурні характеристики, що закладені у змісті картин;
- у неї формуються уявлення про світ (природу, культуру, суспільство, людину), його багатогранність та багатозначність;
- вона виявляє власні емоції стосовно побаченого та вчиться висловлювати ставлення до нього.

У цьому полягає «понадсмісл мистецтва, процесу естетичного розвитку морального виховання, що засвоєний не як перелік окремих авторитарно продиктованих норм, а як наслідок цілісного світосприйняття» [12]. На думку О. М. Торшилової, інтелектуально-емоційне осмислення сприйнятої інформації у творах образотворчого мистецтва поряд з її впізнанням є символізацією, асоціативним збагаченням, одухотворенням і самостійним читанням її «змісту», як духовного смислу. Таке «зняття» інформації може подарувати тому, хто її сприймає, внутрішню гармонію і катарсис [12].

Отже, мистецтво надає можливість людині чуттєво пізнати світ та його розмаїття, відкрити для себе нове й незнайоме у звичних речах. Проте людина може лишитися байдужою до мистецтва, якщо не залучалася до нього з дитинства. Також у педагогіці доведено, що естетичний розвиток у дошкільному дитинстві складає основу для більш пізньої культурної, естетичної зрілості дитини [4].

У педагогіці доведено значущість мистецтва у формуванні особистості дитини на різних етапах її розвитку. Психологи вважають, що дошкільний вік є сенситивним періодом для естетичного розвитку дитини [12]. Емоційна сфера дошкільника активно розвивається, тому така дитина здатна переживати певні почуття: наприклад, радощі від споглядання творів мистецтва (літератури, живопису, музики), або виконання художньої діяльності; задоволення або незадоволення від подій, зображених на картині тощо [9]. У 5-річному віці більше виявляється схильність до естетичного, емоційно-образного бачення світу, яке дитина може втратити на інших періодах вікового розвитку і ускладнити для себе здатність гармонійно розвиватися, збіднити майбутній професійний потенціал, втратити здатність радіти життю [13].

Естетичний розвиток здійснюється за двома напрямками:

1) розвиток естетичного ставлення до навколишнього світу (вміння бачити красу у природі, мистецтві, вчинках; уміння милуватися красивим у світі; переживання позитивних емоцій від споглядання красивого у світі);

2) розвиток художніх навичок та вмінь у різних видах мистецтва (музиці, малюванні, ліпленні, конструюванні, ліпленні, танцях тощо) [1, 4].

Педагогічне стимулювання естетичного розвитку має базуватися на збагаченні естетичних здібностей особистості. Орієнтуючись на другий напрям естетичного розвитку (розвиток художніх навичок та вмінь), в якості універсальної й основної естетичної здібності, О. М. Торшилова називає відчуття форми. До виявлення відчуття форми вона відносить здатність (та установку на неї) до бачення та чуття форми, як елементарного її рівня; здатність оперувати формою, тобто, до асоціативного або символізуючого її сприйняття за допомогою уяви і емпатії, як певного творчого перетворення; здатність до реалізації формально-організуючого компонента у власному мовленні, поведінці, спілкуванні, самоорганізації [13].

У дослідженні ми орієнтуємося на перший напрям естетичного розвитку – розвиток естетичного ставлення до навколишнього світу, що допоможе дитині через засвоєння художніх образів глибше пізнати світ, збагатити власні уявлення про нього. Без кваліфікованого професійного втручання дорослих у процес естетичного розвитку дитини можуть скластися хибні уявлення про життя, ідеали, цінності. Педагогічні прийоми естетичного розвитку дитини мають гармонізувати інтелект і емоції, а не заблокувати останні, що досить часто відбувається у педагогічній практиці [12]. Своїм завданням вбачаємо розвиток таких естетичних здібностей:

- сприймати об'єкти, спостерігати, вдивлятися, бачити в них не утилітарне, а красиве, естетичне;
- емоційно реагувати на об'єкти пізнання, висловлювати свої почуття стосовно них;
- висловлювати своє ставлення, оцінювати побачене як результат пережитого в художньому образі;

- прагнення до створення естетичних продуктів творчості (у т. ч. зображувальної).

Для розв'язання поставлених завдань необхідно дібрати зміст навчання та відповідні методи, що забезпечать розвиток у дітей старшого дошкільного віку естетичного ставлення до навколишньої дійсності.

Проектуючи зміст навчання, тобто, здійснюючи відбір творів образотворчого мистецтва, ми користувалися наступними критеріями відбору картин для організації взаємодії з ними старших дошкільників.

- Тематика картини має бути різноплановою і відображати різні сторони буття людини, оскільки, за даними нашого експериментального дослідження, діти виявляють пізнавальний інтерес до природи, культури, суспільства, людини.

- Кількість картин на певну тематику має бути достатньою для ознайомлення дитини з різними аспектами і способами розв'язання художниками певної проблеми, що формуватиме у дитини толерантне ставлення до розмаїття світу.

- Тематика картини має бути близька і зрозуміла дітям цього віку, авторська ідея має міститися на поверхні, оскільки вони в силу вікових особливостей не можуть осягнути складні проблеми буття людини, а також не можуть зчитувати глибоко приховані підтексти.

- Стиль картин має бути доступний для сприйняття дитиною старшого дошкільного віку, це мають бути картини написані у реалістичному стилі (на відміну від символізму, мінімалізму тощо), що забезпечить художнє освоєння нею дійсності згідно з реаліями життя.

- Художні образи мають бути яскравими, вражаючими, що неодмінно привабить дітей, викличе у них емоційний відгук.

- Картини мають бути переважно сюжетними, оскільки відповідно до вікових особливостей, більший емоційний вплив на старших дошкільників справляють зображені на ній події.

- Зміст картини має бути пов'язаний із життєвим досвідом дитини цього віку, що забезпечить її емоційний відгук, створить умови для порівняння власних життєвих вражень і емоцій з тими, що зображені на картині.

- Зміст картини повинен мати моральну спрямованість, не містити агресії та жорстокості, передавати позитивний або нейтральний настрій, викликаючи у дитини інтерес і схвалення, позитивні емоції та моральні почуття.

- Кількість об'єктів на картині не повинна бути великою: орієнтовно 5–7 об'єктів, оскільки дитина не може сконцентруватися на великій кількості об'єктів, її увага розпорошується, значно знижують можливості осмислення власних емоцій та ставлень від побаченого на картині. У разі використання картин з великою кількістю об'єктів, доречно сконцентрувати увагу на певному її фрагменті.

- Серед картин, запропонованих дітям для ознайомлення, мають бути кращі зразки вітчизняного та світового мистецтва (класичного та сучасного), що розширить горизонти світосприйняття, збагатить уявлення дітей про розмаїття світу, його природи, культури, людей.

Загальновідомим положенням у педагогіці є відповідність форм, методів та засобів навчання його змісту. При недостатній адекватності цих компонентів педагогічного процесу неможливо забезпечити його ефективність. Зазначене положення стосується і процесу естетичного розвитку старших дошкільників та збагачення їхніх уявлень про світ.

Важливим положенням, на яке ми спиралися у проведенні нашого дослідження було те, що усвідомленість та осмисленість об'єктивної реальності, раціонально-емоційне осмислення особистістю себе та світу забезпечує свідоме включення у хід подій, творче ставлення до світу та свого життя, прийняття відповідальності за нього [8]. Усвідомлене ставлення старших дошкільників до світу формує у них потребу реалізуватись в ньому. Згідно з віковими особливостями, діти у цьому віці є не лише спостерігачами, а й діячами, що створює підґрунтя для засвоєння певної суми знань та використання їх у власній життєдіяльності.

Ми також виходили з того, що дитина старшого дошкільного віку не лише активно засвоює знання про світ, а й активно опановує внутрішній світ свого «Я», що обумовлює появу особистісного ставлення до навколишнього світу і до себе [5]. Тому будь-які сприйняті знання не можуть бути індивідуальними, вони також є певним ставленням до об'єктів пізнання.

Робота з творами образотворчого мистецтва впливає й на розвиток емоцій через залучення дитини до розмов про красиве/некрасиве у зображеному на картині, до діалогу один з одним щодо змісту картини, уявної розмови з художником про намальоване, що створює умови для проговорювання того, що вона відчуває й пояснення, чому у неї виникли такі почуття.

У ході роботи з картинами важливо навчити фіксувати дитячу увагу на зображеному; вміти визначати особливості вирішення художником образного відображення дійсності, несхожість одних образів на інші; розвивати здатність відчувати художні образи. Ознайомлення з картинами (робота з картинами) супроводжується питаннями вихователя, що постійно повторюються: «Що відбувається на картині?», «Які почуття виникають у тебе, коли ти дивишся на картину?», «Подобається чи не подобається картина? Чому?» тощо. Такі питання розвивають уяву, асоціативне мислення, змушують дитину думати, а отже допомагають вихователю у вирішенні проблем естетичного виховання та розвитку, збагачення картини світу дитини.

Для естетичного розвитку дошкільників, художнього сприйняття ними дійсності І. А. Якимов пропонує використовувати інтегровані форми роботи: на основі авторських образів створення дитиною вторинних образів, що відображують індивідуальне бачення, у результаті чого створюється синтезований образ. Важливо, що естетичний розвиток, розширення уявлень про світ відбувається на основі бажання дитини дієво відгукнутися на все, що бачить [15].

Загальновідомо, що будь-який розвиток неможливий без залучення дитини до діяльності [1, 9]. Цікава й різноманітна для дитини діяльність допомагає пізнати

красиве й викликати захоплення ним. Діяльність залучає дитину до активної позиції – вона бере участь у створенні красивого у власній творчості та поведінці, відносинах з іншими, в цілому у житті. Тобто, духовно-естетична активність дитини – як перетворювальна і організаторська щодо власного життя, навколишнього світу за законами краси – розвивається за допомогою власних емоцій та почуттів, моральних якостей у творчій діяльності. Виходячи із завдання естетичного розвитку і обраного нами засобу естетичного впливу (образотворче мистецтво), такою є художня діяльність, що розвиває навички зображення різних об'єктів світу за допомогою відповідних засобів (фарб, олівців).

Організація процесу естетичного розвитку передбачає виділення певних етапів. Основуючись на вищевикладеному та на відомих у науці етапах наукового пізнання нами виділено послідовні етапи роботи з творами образотворчого мистецтва:

- *1-й етап:* сприйняття картини, спостереження, її споглядання, зчитування емоцій та настрою картини, визначення теми картини;
- *2-й етап:* висловлення власних емоцій та почуттів щодо зображеного на картині;
- *3-й етап:* висловлення ставлення до побаченого, співвідношення змісту картини з власним досвідом;
- *4-й етап:* творення картини на таку ж тему, втілення власного досвіду у зміст картини;
- *5-й етап:* обговорення дітьми власних картин.

Таким чином, авторські підходи до естетичного розвитку старших дошкільників та збагачення її картини світу є ефективним засобом навчання, виховання та розвитку, оскільки дитина залучається до діяльності не нав'язливо, відчуває себе співтворцем красивого, вчиться творити самостійно та виявляти повагу до творчості інших (як визнаних майстрів, так і товаришів по групі). Діяльність, що здійснюється, сприяє формуванню позитивного самовідчуття, розвитку позитивного ставлення дитини до світу, залучає її до ознайомлення з кращими зразками вітчизняного та світового живопису, сприяє розвитку здатності емоційно реагувати на події та явища, що відбуваються у світі.

Використані літературні джерела

1. Большой психологический словарь / Сост. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – Олма-пресс, 2004.
2. Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии. – 2-е изд. – 2012.
3. Наука как часть культуры. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Teoria/7.htm>
4. Кирилова Е. И. Вопросы современного эстетического воспитания ребенка посредством художественной творческой деятельности // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – Вып. 6, (ноябрь – декабрь). – 2013.
5. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. Полный жизненный цикл развития человека / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М.: Сфера, 2004. – 464 с.

6. *Лыкова И. А.* Стратегия формирования эстетического отношения к миру в изобразительной деятельности дошкольников: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Москва. – 2009. – 52 с.

7. *Обухов А.* Исторически обусловленные модификации образа мира // Развитие личности. – 2003. – № 4. – С. 51–68.

8. *Олексюк В. Р.* Особливості усвідомлення молодшими школярами власного життєвого шляху: Автореф. дис ... канд. психол. наук: 19.00.07 / В. Р. Олексюк. – Івано-Франківськ: Б.в., 2009. – 20 с.

9. Психология развития: Энциклопедический словарь в 6-ти томах / Под ред. А. Л. Венгера; Ред.-сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского // Психологический лексикон. – М.: ПЕР СЭ, 2005. – 176 с.

10. *Ражников В. Г.* Психология Вашего младенца: у истоков общения и творчества / В. Г. Ражников. – М.: АСТ, 1996. – 379 с.

11. *Садохин А. П.* Концепции современного естествознания: Учебник для студентов вузов, обучающихся

по гуманитарным специальностям и специальностям экономики и управления / А. П. Садохин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 447 с.

12. *Торшилова Е. М.* Тестирование эстетического и общего развития ребенка: концепция и методики // Цветной мир. – № 1. – 2008. – С. 24–30.

13. *Торшилова Е. М.* Маугли и «Джоконда» // Цветной мир. – № 4. – 2008. – С. 35–36.

14. *Торшилова Е. М.* Шалун или Мир дому твоему: Программа и методика эстетического развития дошкольников / Е. М. Торшилова. – М.: ИХО РАО. – 1998. – 220 с.

15. *Якимов И. А.* Творческое чтение в системе начального литературного образования: Дисс. ... канд. пед. наук. – М.: ИХО РАО. – 2007. – 193 с.

16. *Яскевич Я. С.* Основы философии Учеб. пособие / Я. С. Яскевич, В. С. Вязовкин, Х. С. Гафаров. – 3-е изд. – Минск: Высшая школа, 2009. – 268 с.

